

Отримано: 24 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 6 жовтня 2017 р.

Прийнято до друку: 12 жовтня 2017 р.

e-mail: olga.kachmar@uzhnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-67-145-147

Качмар О. Ю. Роль суб'єкта дискурсу як параметр його диверсифікації / О. Ю. Качмар // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 67. – С. 145–147.

УДК: 811.111'42

Ольга Юрївна Качмар,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

РОЛЬ СУБ'ЄКТА ДИСКУРСУ ЯК ПАРАМЕТР ЙОГО ДИВЕРСИФІКАЦІЇ

У статті проаналізовано роль суб'єкта дискурсу як один із визначальних параметрів його диверсифікації. Визначено характер комунікації за стратегією дискурсу, проаналізовано наявні визначення дискурсивної стратегії. Також охарактеризовано адресантно-адресатні конфігурації дискурсу, тобто ролі його учасників.

Ключові слова: дискурс, стратегія, суб'єкт, роль, комунікація.

Ольга Юрївна Качмар,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», г. Ужгород

РОЛЬ СУБЪЕКТА ДИСКУРСА КАК ПАРАМЕТР ЕГО ДИВЕРСИФИКАЦИИ

В статье проанализирована роль субъекта дискурса как один из основных параметров его диверсификации. Определен характер коммуникации по стратегии дискурса, проанализированы существующие определения дискурсивной стратегии. Также охарактеризованы адресантно-адресатные конфигурации дискурса, то есть роли его участников.

Ключевые слова: дискурс, стратегия, субъект, роль, коммуникация.

Olga Kachmar,

State Enterprise «Uzhgorod National University», Uzhgorod

SUBJECT OF DISCOURSE AND ITS ROLE AS A PARAMETER FOR DIVERSIFICATION

In modern linguistics, the integrative processes, embracing science, touch upon different realms of life and lead to increasing the interest in objects which correlate with communication at the social level. The general tendency of linguistic searches is to develop complex inter-branch problems, focusing on the disclosure of essential characteristics of human activity in general, including speech. It is accepted that the types of discursive activity can be distinguished as one of the types of human activity; therefore, the problem of the typology of discourses, including institutional ones, is of high importance and determines the relevance of the proposed research.

Different authors use different classification criteria, which do not always provide a logical construction of the classification. The purpose of the article is to highlight the role of subjects of discourse in its differentiation, determined by a set of goals and functions of various spheres of communication.

The article analyzes the role of the subject of discourse as one of the determining parameters of its diversification. The character of communication according to the strategy of discourse is determined and existing definitions of the discursive strategy are analyzed here. The addressing configurations of the discourse, i.e., the role of its participants, are also described.

Keywords: discourse, strategy, subject, role, communication.

У сучасному мовознавстві інтегративні процеси, що охоплюють науку, торкнулися різних царин життя і зумовили зростання інтересу до об'єктів, які співвідносяться з комунікацією на суспільному рівні. Загальна тенденція лінгвістичних пошуків наразі полягає в розробці комплексних міжгалузевих проблем, що веде до розкриття суттєвих характеристик діяльності людини загалом, у тому числі й мовленнєвої. Прийнято вважати, що типів дискурсивної діяльності можна виокремити стільки, скільки можливо виокремити типів людської активності й діяльності, відтак важливою постає проблема типології дискурсів, у тому числі інституційних, що й зумовлює **актуальність** запропонованого дослідження.

Мета статті – висвітлити роль суб'єктів дискурсу у його диференціації, зумовленій комплексом цілей та функцій різноманітних сфер комунікації.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) визначити характер комунікації за стратегією дискурсу;
- 2) проаналізувати наявні визначення дискурсивної стратегії;
- 3) охарактеризувати адресантно-адресатні конфігурації дискурсу, тобто ролі його учасників.

Різні автори послуговуються різними класифікаційними критеріями, які не завжди забезпечують логічну побудову класифікації. Так, дискурси виокремлюють за засобами комунікації, правилами спілкування, способами викладу, втіленням прагматичної мети, різними типами інформації, віри, світобачення, соціальними, віковими, статевими характеристиками комунікантів, типами, формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою, характеристиками мовлення окремої людини і груп людей, функціональним стилем або його різновидом, різновидом мовлення тощо [10, с. 210]. Ф.С. Бацевич вважає такі критерії рубрикації дискурсів дискусійними через «розмитість» поняттєвих меж дискурсу [1, с. 137]. Критерії, що дозволяють логічно і гнучко диверсифікувати дискурси, подає А.Д. Белова, яка пропонує розрізняти типи дискурсів за сферою комунікації, а різновиди дискурсів – за характером комунікації та адресантно-адресатними конфігураціями [2].

Сфера комунікації, тобто соціально-комунікативна сфера співвідноситься з дискурсами, що належать до інституційних, а саме: академічним, дипломатичним, рекламним, юридичним, медичним тощо [6, с. 6]. У межах медичного дискурсу мож-

на запропонувати подальшу диференціацію, зумовлену специфікою цілей та функцій комунікативної спільноти, на основі чого можна виокремити такі підтипи медичного дискурсу як професійний медичний дискурс, науковий медичний дискурс, психотерапевтичний дискурс тощо.

Сфера комунікації, як засвідчують наявні мовознавчі розвідки, втілюється в тематиці спілкування, тобто в змістовому аспекті дискурсу, особливо інституційного: предметна сфера інституційного дискурсу визначається типом суспільної діяльності та виражена не тільки в характерних мовних рисах, а також у специфіці тематики; інституційним дискурсам властива наявність певного потенціалу «домінантних тем». Власне кількістю «інституційних» тем і визначається ступінь інституційності дискурсу [9; 13; 15; 16; 19].

Характер комунікації визначається за різними характеристиками дискурсу, в тому числі й за його стратегією.

Дискурсивну стратегію прийнято трактувати як певний реалізований намір мовця, що формується на ґрунті спільного знання про способи поведінки в суспільстві. Його визначають як адекватний досягненню бажаних соціально значущих цілей у конкретній ситуації спілкування та актуалізований висловленнями, що втілюють стратегічний смисл, вибудований суб'єктами взаємодії [14, с. 6]. Тобто, дискурсивна стратегія – це сукупність ієрархічно впорядкованих стратегій – глобальної, яка є стратегією усього дискурсу або стратегією учасника мовленнєвої взаємодії; локальних, котрі спрямовані на досягнення більш конкретних цілей та формують, разом з глобальною стратегією, загальну макростратегію дискурсу; мовленнєвих, які сприяють вирішенню локального і глобального завдання та обмежують можливості прагматичного, семантичного або стилістичного вибору [5, с. 274–277].

Ментальною основою дискурсивної стратегії є актуальне для вербальної комунікації знання, зокрема, декларативне – прототип, стереотипи уявлення та процедуральне – стереотипи поведінки; прототипне знання формує підґрунтя глобальної, а стереотипне знання – локальних стратегій [14, с. 6].

Актуалізація цього знання «відбувається під впливом контекстно-ситуаційних чинників, що на підґрунті спільного знання про можливі моделі поведінки дають змогу ідентифікувати стратегічний намір, спираючись на норму як канон, а також під впливом загальноконтекстних чинників, котрі впливають на вибір стратегії й залучають соціокультурну норму як еталон. Актуалізація знання охоплює інтелектуальну, психологічну і мовленнєву діяльність суб'єкта [там же, с. 6].

Окремим параметром диверсифікації дискурсів є адресантно-адресатні конфігурації, або ролі учасників.

Роль у мовознавчих дослідженнях трактується як стійкий, нормативно схвалений соціумом шаблон поведінки, що презентує дії, думки й почуття індивіда та відповідає певній соціальній позиції, а також урегульований соціальними правилами участі в діяльності групи [8; 17; 18; 20]. Це визначення сягає корінням в соціологічні розвідки, оскільки помітивши, що соціальне буття людини нагадує театральне дійство, соціологи в свій час ввели поняття соціальна роль, запозичивши театральну термінологію [3].

Подальші дослідження засвідчили, що скільки є груп (великих або малих, реальних або умовних), до яких належить людина, стільки вона має і соціальних ролей (інколи – більше, якщо в одній групі особа виконує декілька ролей). Соціальна роль, як правило, передбачає наявність певних функціональних обов'язків. Вони представлені у вигляді рольових очікувань, так званих експектацій, тобто правил і норм, які група висуває до людини, що грає конкретну роль. Засвоєння рольових експектацій є зовнішнім, суспільно ініційованим джерелом формування соціальної ролі. Можна стверджувати, що така складова частина процесу соціалізації, як засвоєння соціальних норм, правил, цінностей (у тому числі і етичних) відбувається не інакше, як у формі рольових (або ширше – соціальних) очікувань, що формують соціальну поведінку людини, важливим компонентом якої є виконання соціальних ролей [3, с. 329].

Роль пов'язується з такими чинниками:

1) позиція – місце в системі соціальних відносин, яке посідає індивід;

2) сегмент позиції – низки соціальних зв'язків; рольові очікування – соціальні норми, орієнтовані на індивіда як носія певної ролі;

3) рольові партнери – агенти рольових очікувань;

4) рольові розпорядження – внутрішній контроль над рольовою діяльністю [12, с. 117].

Науковці зазначають, що ролі можуть бути ситуаційними (тимчасовими, соціальними) як споживач послуг – глядач, пасажир, покупець, хворий, член випадкової групи; груповими (постійними, соціальними), як, наприклад, ролі членів різних партій, клубів, гуртків тощо; міжособистісними – професійні ролі, а також такі, як друг, подруга, коханець тощо; життєвими / внутрішньо особистісними – статеві, гендерні, сімейні, професійні ролі, а також соціальні типи характеру [4].

Роль суб'єкта дискурсу визначають як стереотипну – таку, що ґрунтується на схематизовано-типізованому знанні про сукупність прав і обов'язків, стійко асоційованих із певною соціальною роллю [4, с. 8]. Ці знання та уявлення про типове виконання відповідної ролі виливаються в стереотипи, які є невід'ємним складником рольової поведінки.

Послугуючись соціологічним досвідом вивчення ролей, роль суб'єкта дискурсу подають як ієрархію, утворену базовою роллю та кластерними ролями, зазначаючи при цьому, що всередині рольових кластерів наявні зв'язки за типом ціле (базова роль) – частина (кластерна роль) [4, с. 10].

Варто також взяти до уваги, що суб'єкт інституційного дискурсу може подекуди відступати від стереотипної інституційної ролі АГЕНТА, переходячи часом на особистісне спілкування, що знижує ступінь інституційності дискурсу. Причину цього вбачають у залежності маніфестації діяльності (влади, конфіденційності тощо) від позиції учасників; у тому, що учасник часом відступає від заданої соціальної ролі, і поза ритуалізованою мовною поведінкою можна побачити особистість, через що прототипний порядок дискурсу нерідко порушується в реальному житті [8, с. 300].

Утім, навіть не порушуючи рольових приписів, учасник проявляє себе як мовна особистість у дискурсі, або дискурсивна особистість. Поняття дискурсивної особистості є, по суті, трансформацією поняття мовної особистості Ю. М. Караулова, яке в межах дискурсології та лінгвоперсоналогії доповнюється розумінням того, що мовна особистість діє в різних дискурсивних контекстах [7]. У кожному з цих контекстів (особливо інституційних) можна вести мову про певну узагальнену мовну особистість, наприклад, у психотерапевтичному дискурсі маємо мовну особистість психотерапевта – узагальнений образ, що відображає типові риси представників цієї професії та специфічні риси, притаманні відповідній лінгвокультурі.

На нашу думку, мовна особистість психотерапевта репрезентована в таких іпостасях, як 1) індивідуальна особистість, наділена віковими, гендерними та статусними характеристиками; 2) колективна особистість – виразник ідей професійної спільноти; 3) узагальнено-символічна особистість – ярлик професійної приналежності в очах інших осіб.

Цілком очевидно, що усі перелічені іпостасі властиві не лише психотерапевту, а й будь-якому учаснику (АГЕНТУ) будь-якого інституційного дискурсу.

Зауважимо, що дискурсивна особистість також трактується як така, що діє в континуальному комунікативному просторі і здатна поряд із мовним кодом використовувати й трактувати інші семіотичні коди [11, с. 13] (зокрема, йдеться про невербальні засоби комунікації). Таке розуміння виходить за межі нашого дослідження, в якому увагу зосереджено на вербально втілених стратегіях і тактиках психотерапевта та пацієнта. Однак, не менш важливою є думка про те, що поняття дискурсивної особистості відображає індивідуальну здатність мовця гнучко реагувати на дискурсивне оточення, зважати на всі компоненти не тільки мовного, але й немовного характеру, з яких складається комунікативний процес [там само].

Викладені думки дають підстави розглядати дискурсивну особистість психотерапевта не лише як колективну й узагальнено-символічну, але і як індивідуальну постать.

Отже, виходячи з викладеного вище, доходимо таких **висновків**:

1. З опертям на наявні позиції дослідників, підкреслимо, що в дослідженні йдеться про стратегію усього дискурсу, а не про стратегію його учасника; тому дискурсивну стратегію розглядаємо без прив'язки до контексту саме інституційного дискурсу, що означає свободу вибору суб'єкта на користь тієї або іншої стратегії.

2. Також зауважимо, що під стратегією маємо на увазі глобальну, локальні та мовленнєві стратегії, котрі є складниками дискурсивної стратегії; комунікативні тактики співвідносяться зі стратегією як дії, спрямовані на реалізацію тієї чи іншої мовленнєвої стратегії.

3. Слід також звернути увагу на те, що дискурсивна особистість пов'язана з певними жанрами, що вимагає від неї дотримання визначених норм і правил. З іншого боку, можна стверджувати, що стилі та жанри не є тотожними типам і різновидам дискурсу, але певною мірою співвіднесені з ними. Звідси випливає потреба з'ясування розуміння поняття жанр та його кореляції з поняттям дискурсу, що і слугує **перспективою подальшого дослідження**.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Іноземна філологія. – К. : КНУ імені Т. Шевченка, 2002. – Вип. 32. – С. 11–14.
3. Горноста́й П. П. Социализация личности и психологические роли / П. П. Горноста́й // Теоретические и прикладные вопросы психологии: материалы юбилейной конференции «Ананьевские чтения-97» ; [под ред. Крылова А. А.]. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1997. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 325–330.
4. Гридасова О. І. Особливості актуалізації стереотипних ролей в англomовному сімейному конфліктному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Гридасова. – Харків, 2010. – 20 с.
5. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; [пер. с англ. ; сост. Петров В. В. ; под ред. Гарасимова]. – М. : Прогресс, 1989. – 310 с.
6. Єрченко О. В. Структурно-композиційні та лінгвокогнітивні принципи наукової медичної статті та анотації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Єрченко. – Львів, 2015. – 20 с.
7. Жаботинская С. А. Концептуальная модель дискурса / С. А. Жаботинская, А. В. Лещенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1124. – С. 6–15.
8. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
9. Кудоярова О. В. Дискурсотворча роль теми у професійному конфліктному спілкуванні англomовних медиків (на матеріалі персонажного мовлення) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. В. Кудоярова. – Харків, 2007. – 238 с.
10. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
11. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. В. Солощук. – К., 2009. – 38 с.
12. Тарасов Е. Ф. К построению теории коммуникации / Е. Ф. Тарасов // Теоретические и прикладные проблемы речевого общения : сб. науч. тр. ; [под ред. Ю. А. Сорокина, Е. Ф. Тарасова, А. М. Шахнаровича]. – М. : Наука, 1979. – С. 5–147.
13. Фещенко О. В. Інституційність дискурсу американського слідства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Фещенко. – Харків, 2017. – 20 с.
14. Фролова І. Є. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Є. Фролова. – Харків, 2015. – 36 с.
15. Юшкевич В. І. Тематичні моделі англomовного ділового дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. І. Юшкевич. – Харків, 2016. – 20 с.
16. Espin S. A Time as a catalyst for tension in nurse-surgeon communication. – [Electronic resource] / S. Espin, L. Lingard. – Access : <http://www.ncbi.nlm.nih>.
17. Kuschell E. Gender, leadership style, and subordinate satisfaction: An experiment / E. Kuschell, R. Newton // Sex Roles. – 1986. – V. 14. – P. 121–129.
18. Leary M. The relationship of instrumentality and expressiveness to sexual behavior in males and females / M. Leary, W. Snell // Sex Roles. – 1988. – V. 18. – P. 509–522.
19. Lingard L. Team communication in the operating room: talk patterns, sites of tension, and implications for novices [Electronic resource] / L. Lingard, R. Reznick, S. Espin, G. Regehr, D. DeVito. – Access : <http://www.ncbi.nlm.nih>.
20. Rojahn K. The social identities of female leaders in different cultural contexts / K. Rojahn, A. H. Fischer, T. M. Willemsen // Feminism and Psychology – 1997. – V. 7, № 3. – P. 183–207.